

KİTAP TANITIMI: İRAN EDEBİ TARİHİ (Târîh-i Edebî-i İrân)*

ÇETİN KASKA*

Öz: İran Edebi Tarihi: Fars edebiyatı, sosyal hayat, İranlı şair ve yazarların eserleri hakkında bilgi veren, İngiliz doğu bilimci Edward Granville Browne'nin telif ettiği bir kitaptır. Bu kitap dört cilt halinde 1902-1924 yılları arasında İngiltere'de basılmıştır. Browne, Fars edebiyat tarihini başlangıçtan hicri on dördüncü yüz yılın başlarına kadar araştırmacı ve eleştirel bir şekilde ele alan ilk kişidir. Edebiyat tarihinin seyir ve değişimini derli toplu ve bir plan dâhilinde arz etmiştir. Müellif, İran toplumunun tarihi ve kültürel hayatının, edebiyatlarında nasıl şekillendiğini arz etmeye çalıştığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran Edebi Tarihi, Fars Edebiyatı, Browne, İran.

Book Review: A Literary History of Persia

Abstract: "A Literary History of Persia" is a book written by the orientalist, Edward Granville Brown. It is about the Persian literature, social life, Iranian poets and writers. It was printed as four volumes in England between the years 1902-1924. Browne is the first author who surveyed the Persian literary history in a critical way from the pre-history to the beginning of the fourteenth century. He presents the progress and change of the literary history in a planned orderly way. The author also tells that he has explained the historical and cultural life of the Iranian societ has been shaped in their literature.

Key Words: Iranian Literary History, Persian Literature, Browne, Iran

* Bu makale Fethullâh Muctebâî'nin "Târîh-i Edebî-i İrân" *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, c.6 (Tahran/2002), s.187-89 isimli kitap tanıtım makalesinin çevirisidir.

* Dr. Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi/ Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü cetinkaska@hotmail.com

İran Edebi Tarihi/Târîh-i Edebî-i İrân

Bu eser Fars edebiyatı, sosyal hayat, İranlı şair ve yazarların eserleri hakkında bilgi veren, İngiliz doğu bilimci Edward Granville Browne'nin telif ettiği bir kitaptır. Bu kitap dört cilt halinde 1281-1303 (1902-1924) yılları arasında İngiltere'de basılmıştır. Bu eser telif edilip basılmadan önce Avrupa dilleriyle Fars edebiyatı tarihi hakkında bilgi veren diğer kitaplar da yazılmıştır. Ancak bu kitaplardan hiçbiri çok yönlü araştırma, konu çeşitliliği ve konu bütünlüğü bakımından Browne'nin bu eseri ile boy ölçüşecek nitelikte değildir. Browne konu hakkında bilgi edinmek ve kaynak toplamak için daha çok o dönemki İranlı ve Avrupalı bilginlerin araştırma ve basılmış eserlerinden faydalanmıştır. Avrupa ülkeleri ile İngiltere kütüphanelerindeki çok sayıda elyazmalarını, bilinen belge ve kaynakları incelemiştir. Ayrıca İran'ın tarihini, edebiyatını, kültürünü bilen araştırmacı ve bilginlerden destek almıştır. Browne, Fars edebiyat tarihini başlangıçtan hicri on dördüncü yüz yılın başlarına kadar araştırmacı ve eleştirel bir şekilde ele alan ilk kişidir. Edebiyat tarihinin seyir ve değişimini derli, toplu ve bir plan dâhilinde arz etmiştir. Müellif kendisinin İran toplumunun tarih ve kültürel hayatının, edebiyatlarında nasıl şekillendiğini arz etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu yüzden İran dışında yaşayan ve İranlı olmayan şair ve yazarların Farsça eserlerine daha az ilgi göstermiştir. Ancak İranlıların hayat, düşünce ve eserlerinin serhini daha çok Arapça yazılan eserlerden almıştır. Bu yüzden de kitabına *Târîh-i Edebî-yât-i Fârsî* ismini vermek yerine *Târîh-i Edebî-i İrân* adını koymuştur.

Bu kitabın ilk cildi 1902 yılında "*Târîh-i Edebî-i İrân; Ez Kohenterîn Devrân Tâ Firdevsî*" adıyla Londra'da basılmıştır. Bu ciltte en eski dönemden Firdevsî'ye kadarki dönem yer almaktadır. Bu cilt aslında İran edebiyat tarihinin mukaddematı, tafsili ve açıklayıcıdır. Bu yüzden de müellif bu cildi kitabın tamamının girişi saymıştır. Bu cildin ilk bölümü İslam öncesi İran tarihi ve en eski zamandan İslam'ın doğuşuna kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu bölümdeki bazı bilgi ve konular bugünkü bilginler tarafında kabul edilmemiştir. Ancak İran edebiyat tarihi konusunda külli ve umumi bilgi edinmek isteyenler ve uzman olmayan okuyucular için bu eser

daha önceki dönemlerdeki en büyük İranlı bilimciler hakkında araştırma ve inceleme yaptığı için faydalı bir kaynaktır. İkinci bölüm İslami dönemin başlangıcından Gazneliler'in başlangıcına kadarki dönemi kapsamaktadır. Müslümanların İran'ı fethi ve bu ülkede İslami kültürün yerleşmesi açıklanmıştır. Arap milliyetçiliğine karşı İranlıların ayaklanması, fikri, felsefî, kelimî ekollerin ve bazı mezhebî firkaların zuhuru ve ortaya çıkması, İranlı bilgilerin İslami ilim ve bilimlerin gelişmesi noktasında yaptıkları katkılardan bahsedilmiştir.

İkinci cilt 1906 yılında "*Târih-i Edebî-i Îrân; Ez Firdevsî Tâ Sa'dî*" adıyla basılmıştır. Bu ciltte Firdevsî'den Sa'dî'ye kadarki dönemden bahsedilmiştir. Müellif bu cildin birinci bölümünde şiir eleştirisi, Farsça mazmun eserlerin sorunları ve türleri hakkında bilgi vermiştir. İkinci bölümde Gazneli devletinin hâkimiyetiyle başlayıp hicri beşinci yüzyılda İran'ın siyasi ve sosyal durumunu şerh etmiştir ve o dönemin şair ve yazarlarının eser ve biyografilerini zikretmiştir. Firdevsî, Esedî ve Ebû Alî Sînâ'nın eserleri ve biyografileri hakkında detaylı ve önemli bilgiler vermiştir. Ancak bu bölümdeki bazı bilgiler yanlıştır. Örneğin Tercümânül-Belâğa, Ferruhî-i Sistânî'ye, Yusuf ve Züleyha manzumesi Firdevsî'ye nisbet edilmiştir. Ayrıca baba ve oğul olan iki Esedî hakkında verilen bilgiler günümüzde kabul görmemiştir. Üçüncü bölümden altıncı bölümün sonuna kadar Selçuklu dönemi tarihi, o dönemin önemli olayları, şair ve yazarlarının eserleri ve biyografileri hakkında bilgi verilmiştir. Yedinci bölümde Moğol dönemi tarihi başlamaktadır. Bu bölümde Hülâgû ve Cengiz'in yaptıkları vahşetler, Abbasi hilafetinin ortadan kalkması ve İsmailî fedailerin öldürülmesi anlatılmaktadır. Son bölümde bu dönemin ilmi ve edebi durumu ve bu dönemin büyük şairleri olan Attâr, Sa'dî ve Mevlânâ'nın eser ve biyografileri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü cilt 1920 yılında "*Târih-i Edebî-i Îrân; 'Ahd-i Moğol*" adıyla yayınlanmıştır. Bu ciltte Moğol dönemi yani hicri yedinci yüz yılın ortaları ile hicri onuncu yüz yılın başlarına kadarki dönem anlatılmıştır. Müellif birinci bölümde Müslüman tarihçi ve müelliflerin eserlerinden, Moğol sultanlarının ve Arap ülkelerindeki imparatorların kendi aralarındaki yazışmalarından,

seyyah, misyoner ve Hristiyan sefirlerin raporlarından istifade ederek Hûlâgû'nun oğul ve torunlarının veya İlhanlılar ile Moğollar'ın birbirleriyle olan çekişmesini, İran'daki güçlerini ve Avrupalı ülkelerle olan münasebetlerini dille getirmiştir. İkinci bölümde tarihçi ve coğrafyacıları tarif etmiş ve bu konularda yazılmış önemli Farsça ve Arapça kitaplardan bahsetmiştir. Bu bölümün konuları içerisinde özellikle Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh'ın eserleri hakkında verilen bilgiler çok önem arz etmektedir. Üçüncü bölümde o dönemin tasavvuf edebiyatı, şiiri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde Timur döneminin siyasi, sosyal ve tarihi durumu ile Timur'un yaptığı zulümler ve daha önceki dönemlerde kalan mahalli hükümetler (Celâyirîler, Muzafferîler, İran doğusundaki Kerathlar) hakkında bilgiler verilmiştir. Beşinci bölümde o dönemin büyük bilgin ve tarihçilerinin biyografileri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde Hurûflik fırkası ve bu fırkanın yayılması ve *Câvidân-i Kebîr* kitabı hakkında kısa ve öz bilgiler verilmiş ve Bektaşîliğin bu fırka ile olan bağlantısı araştırılmıştır. Altıncı bölümden sekizinci bölüme kadar yani bu cildin sonuna kadarki bölümde Timur'un halifelerinin tarihi, bu dönemin ilmi ve edebi durumu, Safevî döneminin başlangıcına kadarki dönem hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü cilt 1303/1924 yılında *Târîh-i Edebî-i İrân; Edvâr-i Cedîd* adıyla yayınlanmıştır. Bu ciltte Safevîler, Afşarlar, Zendler ve Kâcârlar dönemlerindeki siyasi, edebi, içtimâî ve sosyal değişimler dille getirilmiştir. Bu cildin birinci kısmı yani dördüncü bölüme kadarki sayfalarda şu önemli konulardan bahsedilmiştir: Safevî silsilesinin doğuşu, İran'da Şîalığın revaç kazanması ve Safevî topraklarında resmîyet kazanması, İran'da Şîalığın dini ve millî vahdetin icat edilmesi noktasındaki etkisi, batıda Osmanlı sultanlarına karşı yapılan hamlelerin kısa tarihçesi, doğuda Özbeklerin saldırıları, Safevî şahlarının ahlak ve hallerinin açıklaması, Safevî devletinin duraklaması ve çökmesi, Afganların saldırı ve isyanları ve Nâdir Afşâr'ın eliyle bunların öldürülmesi, Nâdir'in ölümünden sonra ortaya çıkan isyan ve kargaşanın durumu, Kerîm Hân Zend'in liderliği ve yaptığı işler, Lutfalî Hân Zend'in serencamı ve Âgâ Muhammed Hân Kâcâr'a yenilmesi ve Kâcâr silsilesinin tesis edilmesi, bu

silsilenin hükümeti döneminde İran'daki siyasi ve sosyal hayat, İngilizlerin nüfuzlarını artırması ve ülkenin iç işlerine karışması, Emîr Kebîr'in bakanlığı, hizmetleri ve hayatının acıklı sonu, Bâbiye ve Bahâilîğin ortaya çıkmasıyla oluşan kargaşa, Nâsrüddîn Şâh ve takipçilerinin katledilmesi, batıda ortaya çıkan telgraf, darülfünun, gazetecilik, basım ve yayımın İran'da teşkil edilmesi.

Dördüncü cildin ikinci bölümü daha çok edebiyat, din ve kültür mevzuları hakkındadır. Bu bölümde şu konular hakkında bilgi verilmiştir: İran ve Hindistan'da Safevî dönemindeki şairlerin hayatları, dini şiir ve mersiye yazarlığı, İran'da Kâcâr dönemi ve bu dönemdeki şairlerin üsluplarının değişimi, Şîa mezhebi edebiyatı ve Şîa olan yazar ve mütefekkirler, iletişim ve konulan kanunlar, Bahâilik ve Bâbiye edebiyatı, piyes ve hikâye yazarlığı, batılı edebi ve ilmi eserlerin tercüme edilmesi, eleştirel ve siyasi şiir, tasnifçilik gibi yeni konu ve sorunlar zikredilmiştir. Müellif meşrutiyet inkılabı, matbuat, yeni şiir, meşrutiyet ve ondan sonraki dönem hakkında iki ayrı kitap yazdığı için bu ciltte bu konular hakkında sadece birkaç kısa işarette bulunmuştur. Bâb ve Bâbiye ve özellikle Bahâilik hakkında bu ciltte sadece birkaç dağınık ve yüzeysel tarihi mevzu bulunmaktadır. Bu cereyanın tahrif ve sapıklıklarının Şîa itikadı ve asıl kaynağından ne kadar uzak olduğu konusuna değinilmemiştir. Müellifin bu konuya değinmemesinin nedeni, Avrupa dillerinde bu konuda yayımlanmış bazı eserlerin bulunması, kendisinin bu konu hakkında birkaç kitap ile makale yazmış olması ve bu fırkalar hakkında birkaç eser yayınlamış olmasından kaynaklandığını dille getirmiştir. Bununla birlikte dördüncü cilt yeni konu ve bilgiler, yeni araştırmalar, Avrupalı memur, konsolos ve seyahatçıların verdikleri bilgiler, müellifin izlenimleri ve görüş sahibi kişilerle yaptığı görüşmeler bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Müellifin bu dört ciltlik eseri son zamanlarda Farsça'ya çevrilip basılmıştır. İlk cilt: *Târîh-i Edebî-i Îrân Ez Kadîmterîn Rûzgârân tâ Zemân-i Firdevsî, Ceryân-i Tehvil-i Zebân-i Fârsî ve Seyr-i 'Akâid ve Efkar Der Îrân* adıyla Ali Pâşâ Sâlih tarafından tercüme edilmiş ve 1333 yılında yayımlanmıştır. İkinci cildin ilk

yarısı: *Târîh-i Edebiyât-i Îrân, Ez Firdevsî Tâ Sa'dî* adıyla Fetullâh Müctebâi tarafında tercüme edilmiş ve 1341 yılında ilk defa basılmıştır. İkinci cildin ikinci yarısı: *Ez Senâi Tâ Sa'dî, Kitâb-i Dovom Ez Mucellid-i Dovom-i Târîh-i Edebî-i Îrân* adıyla Gulâm Hüseyin Sadrî-i Afşâr tarafından tercüme edilmiş ve 1351 yılında yayımlanmıştır. Bu cildin yeni tercümesi Ali Pâşâ Sâlih tarafından yapılmış ve 1358 yılında basılmıştır. Üçüncü cilt: *Târîh-i Edebî-i Îrân, Ez Sa'dî Tâ Câmî* adıyla Ali Asgar Hikmet tarafında tercüme edilmiş ve 1327 yılında ilk defa yayımlanmıştır. Dördüncü cilt: *Târîh-i Edebiyât-i Îrân, Ez Âgâz-i 'Ahd-i Safevî tâ Zemân-i Hâzır* adıyla Reşid Yâsemî tarafında tercüme edilmiş ve 1316 yılında basılmıştır. Ayrıca bu cilt *Târîh-i Edebiyât-i Îrân, Ez Safevî Tâ Zemân-i Hâzır* adıyla Behrâm Mukdâdî tarafında tekrar tercüme edilmiş ve 1369 yılında yayımlanmıştır.

Târîh-i Edebî-i Îrân'ın her dört cildinde birçok yanlış bilgi bulunmaktadır. Fars mütercimler bu yanlışları çevirdikleri ciltlerin haşiyelerinde izah etmişlerdir. Bu sayede kitabın yeni baskılarında bu yanlışların giderilmesine olanak sağlanmışlardır.

Kaynakça

Browne, Edward Granville, *Târîh-i Edebiyât-i Îrân, Ez Firdevsî tâ Sa'dî*, Çev. Fetullâh Müctebâi, C.2, Tahran: 1361.

Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, 1; From the Earliest Times Until Firdowsi, London: 1902.

Browne, Edward Granville, *Târîh-i Edebî-i Îrân, Ez Kadîmterîn Rûzgârân tâ Zemân-i Firdevsî*, Ç.1, Çev. Ali Pâşâ Sâlih, Tahran: 1356.

Browne, Edward Granville, *Târîh-i Edebiyât-i Îrân, Ez Safevî tâ Zemân-i Hâzır*, Çev. Behrâm Mukdâdî, C.4, Tahran: 1369.